

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET IGAGZ. VÁLASZTMÁNYA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. I. T.

Megjelen havonként.

Junius I.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Az őszzehasonlító nyelvtudomány egyetemen és iskolákban, Imre Sándor. — Egy felsőbb női-iskola Amerikában (Vassar College) Felméri Lajos.

Az őszzehasonlító nyelvtudomány egyetemen és iskolákban.

„Il ne faut pas en visant trop haut compromettre le succès d'une innovation utile.“
Egger (Gramm. comp. V. I.)

Kivánni, követelni, nagyot akarni: könnyű dolog; de tenni, kívánatainkat jól megfontolni, kellően mérsékelni, sőt megértetni is, nehéz. Nagy szavakkal figyelmet vonni magunkra és zajt s talán szerencsét csinálni, nem lehetetlen; de kívánatainknak sikert szerezni, az ügyet valóban előhaladásra segíteni s gyümölcsözővé tenni, sokkal nehezebb, mint elgondolnók. Többnyire külföldtől — jobban mondván, a külföld egy részétől, eltanult s elhozott mértékkel mérünk; ezek szerint teszszük követeléseinket. Mintha az 1000-holdas gazdát az 50-holdossal mérnök őszzese s a kettőtől a termés hasonló mennyiségét kívánók; nem véve tekintetbe a talaj különböző voltát, a mivelő kezek számát és erejét; és mintha szemére vetnök emennek, hogy nincsenek oly nagy csürei, oly célirányos és nagyszerű gépei stb. Türelmünk pedig nincsen, mi a gazdában oly nagy mértékben tapasztalható, hogy újra meg újra kezdjük, mit a légköri viszontagságok elrontanak, hogy elvárjuk míg a talaj, munkálkodásunk által, lassanként de biztosan átalakul, a munkához való erő kifejlik és megedződik, a kezek a gépekhez szoknak s az eredmények előállhatnak. Nem vagyunk oly szorgalmas munkások, oly fáradhatatlan javítók, gyarapítók, mondjuk ki: napszámosak, mint merész tervezők, parancsolók. A külföldit a hazaival józanon őszzemérve, és higgadtan megállapítani: mit kívánhatni a hazai iskolázástól, tudománytól a külföldihez kívált a németföldihez képest, nem csekély tapasztalást, higgadtságot s mi több a hazai intézetek s oktatás múltjának, jelenének, főkép szellemének nagyon részletes ismeretét kívánja, s e mellett a hazai irányában méltánylást és ápoló kiméletet. Különben felhangolhatjuk követeléseinket, zavarba hozhatjuk embereinket és a közönséget; túlzásokra, sőt zavarra és tehetetlen erőlködésekre adunk alkalmat, itt-ott nyegleségre és csalásra is inkább, mintsem valóban javítanók és segítenők az ügyet rendes vágásba jutni s cél felé haladni.

Nálunk pedig a túlzó követelések egymást érik. Egy újdonság-író elemi nyelvtantól követeli, hogy az összehasonlító vagy legalább történelmi nyelvtudomány alapján álljon. Másutt, különben jóakarátú emberek, tüntetik úgy fel az összehasonlító nyelvészetet, mint „minden nyelvtanítónak, minden a nyelvet alaposabban érteni kívánónak“ mellőzhetetlenül szükségést. Legkitűnőbb nyelvtudósunk, kinek ismeretekben gazdagsága, hazafisága, buzgósága felül áll minden dicséretünkön, sok értekezését kezdi vagy végzi azon, hogy a magyar nyelv tanítójainak ezt is kell tanulni és tudni. Értekezései pedig a velünk közelebb vagy távolabbról rokon népek nyelveiről adott fejtegetések, melyek többek közt az árják s általa sikerrel felölelt sémiak ismeretére is nem kevésbé támaszkodnak s így kevés embernek nálunk megbirhatók. Mily zavart okoznak az ily kívánatok, nyelvtanításra s tanulásra készülő ifjakon tapasztalható. A gymnasiumot végezve, alig esmeretesek a nyelvek, classikiaiak és anyai, elemeivel; ismeretlenek a legközönségesebb s minden perczen előforduló nyelvtüneményekkel. Máskép alig is lehet, kivált a magyar nyelvre nézve, e nyelv történelmének szöfűzésének tudományos és módszeres tárgyalása csak megkezdve lévén, meghonosodva, megállapodva épen nem; ugyan ez állván sok tekintetben a classikai nyelvekre nézve is, melyeknek törvényei s szöbősége esmeretét korán sem vitték — ezer ok miatt — anynyira, hogy a mélyebben és összehasonlítva nyelvészkedést haszonnal megkezdhessék. Most aztán hirtelen akarják a tanulók ezt is mint egyebet, a dolog alapjára mélyére jutás nélkül, s általánosságokra törekedve elsajátítani; miből felületesség, kipótolhatatlan alap-hiány következik. A nyelvek összehasonlító tanulmánya, mond egy német tudós, nagyon vonzó s hamar elkábítja az ifju lelkét. A fényes eredmények elragadnak. Az ormok magasságán ragyogó fényes igazságok, meglepő általánosságok, oda szállásra gerjesztenek vágyat; bár a feljutás, felküzdés nehézségeire erőnk nincsen, erőfeszítésre kedvet, türelmet nem érzünk. E miatt eltévesztjük, a tanulásban kivált-kép szükséges „egymásután“ rendét s törvényét. Dicséretes kíváncsisággal fogadják Müller M. magyarra is fordított művét, szereznek összehasonlító szótárakat, nyelvtanokat: Donnerét, Budenzét illetőleg Schleicherét stb. Mellőzik a propaedeutikus műveket: Heyseét, Bolzét s a legutóbb megjelent és alább említendő ilyféléket. Mielőtt az irodalom ismeretében, a szókincs birtokában s használatában bizonyos alapúl szolgáló nyelvekre nézve megerősödnének, a nyelveket történelmileg s egész conerét mivóltokban felfognák s annak időben és térben, széltében hosszában, egész terjedését, országátésennek törvényeit jól esmernék, már összehasonlításokkal kezdenek foglalkozni, összefüggésben s mivóltok szerint nem ismert tüneményeket hasonlítani, ismeretlenről ismeretlenre lépni, s ezt bárhol is a jobbak teszik, kikben a remény volna s kiket anynyival erősebben kell féltetnünk.

Ennek egyfelől a tudománynak nálunk észlelhető fejlődése az oka. Előbb foglalkoztak nálunk — igaz jó részben másutt is — a tudo-

mány philosophiájával, mint adatai gyűjtésével, módszerével; előbb a nyelvek rokonságával, mint az ahhoz tartozó jelenségek összeállítással; előbb a nyelv eredetével, a léleknek a nyelvhez való viszonyával, mint a fontosabb idegen nyelvek elemei rendezésével és ismeretetésével. Oly emberek szóltak s határoztak a legnagyobb kérdések felől, kiknek arra hivatások, valódi jogosultságok nem volt, kik esmerték Schmitthennert, a francia nyelvbölcseket, de a múlt századbeli Adelungot Révai példája daczára mellőzték tanulni is, követni is, kik Grimmről nagy későn vettek tudomást, munkáját pedig például venni magok elé, éppen nem szerették. Így vezették bele a tanítókat, a tanintézeteket s ezek által az ifjúságot az általánosságokról idő előtti ítélésbe, a nyelvészkedés megfordított rend szerénti üzésébe, a hysteron proteron zavarába, melyből csak közelebbi években kezdtek kigázolni, hogy a visszaeséstől újra tartanunk kelljen.

E mellett szükségét kiáltanak, köteleességet sürgetnek mindenfelől. Itt a hazában kimutatják, hogy a magyar nyelv tudására és gymnasiumi tanítására igen sok elemi hiányok s a lényegesek gyarló esmerete mellett szükséges a rokon nyelvek tudása, a classikaiakhoz legalább az ó-indus; de kijő, hogy ez a két rendbeli is tartozik egymáshoz; mert a magyar nyelvet, magyar stílt lehetetlen fejleszteni az áltajiak, de múlhatlanul szükséges az ó-classikaihoz csatolt irodalmak s az ide tartozó ó és új árja nyelvek szerint. Kivülről is hangzanak hozzánk a sürgetések, eljutnak a példaadások. Peter schulpfortai igazgató, komoly és nagyérdemű férfi a tekintélyes tanintézet élén, a felső-gymnasiumi nyelvtanítást az összehasonlító nyelvészet alapján akarja adatni. Jolly würzburgi tanár folyóiratokban s önálló röpiratban (Schulgramm. u. Sprachwissenschaft, München 1874) hasonlót sürget, az ifjú lelkesedés s újítási buzgóság egész hevével. Curtius görög nyelvtana erre van készítve, s az összehasonlítás eredményein alapúl, bár sajnálattal kell megjegyezmem, hogy a mi magyar és nem magyar gymnasiumainkban kevés oly tanár lehetett, ki egészen megértette, bélátással használta, még kevesebb, ki a C. által vetett alapokat önállóan felkereste, megvizsgálta s megítélhette volna. Müller Miksa azt kiáltja, hogy összehasonlítva tíz nyelvet előbb megtanítna, mint e módszer nélkül kettőt vagy hármat. Az orientalisták közelebbi gyűlésében pedig így szólott: „Ázsia és Európa nyelvre és vallásra nézve egyek. Ex oriente lux. Csak az összehasonlító szellem a tudományos szellem, a mi korunkban, sőt akár mely korban. Egyes tényekkel való empiricus ismerkedés nem ad ismeretet a szó valódi értelmében; minden ismeret kettőséggel dyszerkezettel kezdődik, két dolog egybe foglalásával. Ez az eredetileg hasonlító eljárás mindenütt s szükségkép előfordúl s ha most az összehasonlító szellem a tudományok minden ágában a legfensőbb melé teszszük, csak a régi intelligens (interlégens—egymással kapcsoló) szót fejezzük ki egy jelentősebbel.“ Így szól s az ily szép és nagy szavak kétségkivül csábítón hangzanak s nem kevés helyes és

helytelen vágyásra gerjesztenek. A francia lycéek legfelső osztályai-ban felsőbb vagy összehasonlító nyelvtudomány igen rövid alapvonalai taníttatnak. Ily czélzatu kézi-könyveket utóbbi években ott is, a németeknél is adtak ki. Így utóbbiaknál Baur Ferdinand, kinek könyve a görög és latin nyelv felső-gymnasiumi tanulmányához volna bevezetés (nem: befejezés?) s összehasonlítás végett az ó-német és szanszkrit nyelveket is befoglalja. Ily feladású angol művekről másutt szoltam: Hyd e Clarkról s másokról (Idegen szólások, 30. 31. l.) Külföldről még az a nagy és fontos igazság is ide hallik, s pedig máj évtizek óta, hogy a nyelvészet (linguistika, glottologia) vagy is nyelvek összehasonlító elemzése, magasztos természettudományi vagy ethnologiai s anthropologiai tanulmány, az ember szellemiségének, kifejlésének történelméhez legfontosabb rész gyanánt tartozik.

Mindez tökéletesen igaz és szem elől nem téveszthető igazság. Nagyon is ajánlható azok figyelmébe, kik — néha Infausta Minerva — felsőbb tanintézeteket, bölcsészeti és egyéb karokat rendeznek. Valóban nagy dolog volna, ha ki kellene mondanunk, hogy a mi nemzetünk, a mi tanáraink nem vehetnek részt — mint őseink tették! — az európai tudományos nyomozók munkásságában, hogy ezek mindig csak az elemiekre korlátozva, egyedül arra hivatottak és alkalmasok, hogy a külföld szállítói s a külföldi termékek felhasználói legyenek; szállítók, fogyasztók, de nem önálló természetők. Sajnos volna, ha ezek előtt örökre zárva kellene maradni az összehasonlító nyelvészet bányái mélységeinek — hol pedig elődeik nem sikeretlenül áskáltak — s hogy ha ezek ne vehetnének részt a boldogabb külföld férfainak a tudományos eredményeknél is drágább buvárkodásaiban, a tudományos fáradozásokban, melyek egyesre nézve oly nemesítőek. Nagy nyomorúság volna, ha el nem juthatnánk, bár némi idő múlva odáig, hogy az általunk tanított görög és latin nyelvek alakjainak, a görögök, italiaiak stb. észjárásának, mythosainak, szokásainak alapját vagy analogonát az ősi keleten, távoli népeknél megtalálni, felkeresgetni nem tudnók, vagy ha a görög s latin-nyelv gymnasiumi tanára, soha sem birna nyelvtanítóból nyelvészszé (grammatistes-philologos) lenni anynyira, hogy az általa egész élet hosszán át tanított szók gyökei eredetét, etymonát, Lugossy szerint értelmét, a görög-római nyelv-alakok funcióját például avagy csak az infinitiv, supinum, gerundium sat. valódi értékét, a casusok péld. a latin ablativus végzetét, a locativus természetét alaposabban érthetné, mint a francia vagy angol paraszt érti a latinból vett szavai s alakjai természetét. Nagy dolog volna, ha a görög-római, tehát újabb nyugoti szellem-miveltséget kútfőire visszavinni, régibb és újabb analog fogalmak, szokások neveinek eredetét keresni, nyomozni nem tudnák a mieink is, kiket pedig éppen hazai nyelv- és műemlékek is ösztönözhetnek erre; és ha még mostanában sem vezetnők el jóakarató ifjainkat odáig, hol az ismeretek kútfejeire találnak vagy azt kereshetik, s ha még gondolkozni, tanulni vágyó tanár ezután is mindenütt közel találná esmerete szűk korlátait, melyeken túl

látania lehetetlen, melyekbe mindig meg kell ütköznie valahányszor kissé tovább merészkedett. Egy szóval szomorú dolog volna, ha igen kis körre szorítatva, igen gyarlón tájékozva, a nyelvtudományban az őskorig s mintegy emberiségi álláspontig jutni nem is akarhatnánk, a nyelvtudományban a szók gyökereinek ismeretéig hatolni s így valóban etymológiát tanulni s tárgyalni nem tudnánk, még ez-után sem.

De a nagyot-akarás veszedelmes vóltát ismerjük. Előmutatni a külföld — voltaképp csak Németország — nagyszerű ismereteit, nagy vívmányait és azt mondani a nemzetnek: ime a példány, kövesd! — nem nehéz, de nem is hasznos dolog. Azoknak kik a mi tanítézteinket alapítják, vezetik, ama nagy dolgokat rögtön kívánni, azok műbe vétetését egész türelmetlenséggel erőszakolni, nagy tévedés volna s nem kis mértékben ártana az ügynek. Ha ismerjük azok képzetését, képességét, segédeszközét, környezetét, kik ma és mostanában gymnasiumi tanárságra lépnek, le fogjuk hangolni kívánatainkat és sokat ez időben s még jó ideig utóbbra is lehetetlennek fogunk vallani, a mit szeretnénk. Sokat csak ohajtandónak s részben lehetőnek. Csak némelyeket azonnal munkába vehetőnek.

I.

Lehetetlen a most képződő tanárt a árja nyelvek összehasonlító tanulmányára kötelezni, sőt csak magának az ó-indusnak is. Nem történik ez külföldön sem. Legfőlebb egy két helyen mernek erre nézve valami többet követelni, valamit a szanszkrit ismeretéből. Érdekes a mit e dologról Delbrück jó nevű nyelvész mond. (Jen. Liter. Ztg. 1874. 8 sz.) Az összehasonlító nyelvészet ellen, mint tőle értjük, Németországban sok ellenvetés és nagyfokú ellenszenv van; kivált idősebb tanárok még Bopp érdemét sem igen ismerik el; mert kevéssé is esmerik. Magok közt és iskolai körökben sokat fakadoznak ez irány ellen. Az idősbek előtt e tárgy terra incognita, de az ifjabbak közt is vannak, legalább e részben, gyenge képzettségűek számosan, különösen pedig azt vetik ellene: 1. az összehasonlító nyelvészet nem is egyetembe, hanem akademiákba való; gymnasiumi tanárt ilyessel terhelni lehetetlen; nem lehet ahhoz, hogy ebben alapos esmeretet szerezzen, ideje; s a felületes tudás és tanulás rosszabb a semminél. 2. Az összehasonlító nyelvtudomány elveszi a kedvet és időt a classikai philol. tanulmányoktól. Az összehasonlító nyelvészet tehetségesb ifjakra nézve nagy és igen vonzó hatással van; e miatt az a félszepség áll elő, hogy meszsze eső nyelvkérdésekkel foglalkozik a ki az egyes nyelvekben sehogy sem áll. Ezekre felelhetni s felel Delbrück is. Az elsőre azt mondja, hogy az összehasonlítás legfontosabb eredményeit felfogni nem oly nehéz dolog, bár annak finomságait s részleteit felfogni nehéz is. Az eredményeket s eljárás módját mindennek lehet és kell ismerni. Az utóbbi ellenvetésnek szerinte is van alapja. De ellenszerűl azt ajánlja, hogy a nyelvtudományak, a philol. tanulmányok közt, szerény de rendes helyet kell adni; mi eddig nem történt. Minden tanárjelölttől meg kell kívánni a nyelvtanulmányok

egy bizonyos szerény mértékét. Az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit be kell foglalni az iskolai grammatikába. A legfelsőbb osztályban a görög-latin etymologia elveit egy-két órán tüzetesen kell tanítani. Ez utóbbi óhajtás nem D. találmánya; valósulva találjuk azt a francziáknál több mint húsz évvel ezelőtt, s azok példájára e sorok írója merte pengetni már ezelőtt 18 évvel. Különben erre utóbb vissza kell térnünk.

Az iskolai életben szerzett tapasztalások után, enynyit sem mernék gymnasiumban tenni, valamint leendő tanárainknak ilyenre előkészítéséhez — mint általános kellékhez — sem adnám szavazatomat. Nem merném meghagyni, hogy összehasonlító nyelvészet alapjárá álljon mindenik, ki classikai nyelveket tanít s a szó valódi értelmében görög-latin etymológiát tanítani készüljön. Ezt legfelebb óhajtandónak, megközelíthetőnek, nem azonnal cszközölhetőnek tartom; kedvező kivételekre számítani nem merek.

Nem hangolnám le kívánataimat a görög nyelv tanára, vagy classikai irodalmi szaktanár irányában, ha már bevezett dolog volna is a görögnek mint rendes tantárgynak gymnasiumból kivétele, sőt talán többet lehet kívánni a kevesebb tanulótól. S a leendő tanárjelölttől bizonynyal megkívántatnék a görög nyelv tudása és rendes tanítása is. Nem ez a tekintet okozza, hogy az összehasonlító nyelvészettől a gymnasiumi tanárjelöltet s mellékesen a görög-latin etymológiától a felső-gymnasium növendékét óvjam.

Ha német vagy angol vagy francia követelné az összehasonlító nyelvészetnek a class. irodalmi tanulmányokkal összekapcsolását tanárképzésben és közvetve felső-gymnasiumban: egészen más dolog; más ismét ha mi ugyanazt követeljük. Nem csak az általában emelkedettebb műveltségi színvonal — mi csak a németre illik telyes határozottsággal — fejlettebb elmék, abstractióra szokottabb ész, elvontabb beszéd és felfogás-mód használata, erősebb hajlam a tanulásra, az anyanyelv tanulásában, illetőleg olvasásában, elemzésében korán előforduló nehézségek s ezek legyőzése általi megedzetés: nem csak ez, a mi itt fenforog. Sokkal fontosabb az, hogy ők erre már csak az által is készületek, képesebbek, mert nyelvök az összehasonlító tanókkal rokon. Attól ezekre könnyű az átmenés; vagy legalább sokkal könnyebb. Alig is kell erről többet szólanom. A nyelvek alakjainak categoriái azonosak: a grammatikai nemék, név személyragai helyett álló kapcsolatok, a ragok helyén a praeposíciók, az igék és igenevek fő osztályai, alakjai; a nagy részben megfelelő gyökök, a különösen egyező elemi szók: névmások, számnevek, a szójelentések rendes fejlődése a régiekben az újakhoz képest, a rokon vagy megfelelő észjárás, kivált pedig egymás után, egymás példájára fejlett syntaxis stb. Valóban ha az árja nyelvhasonlítást érdekessé akarjuk tenni magunknak, vagy másnak, elébb új-német vagy új-latin álláspont-ra kell helyezkednünk, mint tettük is ugy hiszem mindnyájan, kik e dolgot valamenynyire tanulgattuk. A francia, legtöbb nem celta eredetű szavának eredetét, valódi jelentését csak ugy értheti, ha a la-

tinből elemezni tanul. Így van az angol is. Ezeknél a mai nyelv állapotára gondolkozó, műveltebb elmére nézve érthetetlen amannak tanulmánya nélkül. Érthetetlen kivált orthographiájok, mely csupán saját nyelvét tudó francziára, kivált angolra nézve valódi képtelenség, anachronismus és kínzó teher. Ez az írás-mód önkénytelenül utal amarra; úgy szólván abból igazolja (legfőképen) létezését. Innen van, hogy e két nemzetre nézve rég érzik ez összehasonlító tanulmány szükségét s a latin nyelv tanulmányát a népszerű Trench népiskolákra nézve is óhajtja, néptanítókra nézve pedig elengedhetlennek vallja. Innen egy részt, az erős ragaszkodás is a latin nyelvhez. Mily különböző helyzetben van már a két rendbeli tanuló, épen az elemek tanulásában. A francia midőn latint tanul; az angol midőn latint és németet! Alkat, rendszer és szók nagyobb részt azonosak, sajátaik. Ránk nézve minden idegen, semmi előbb megszokott, semmi általános nézethez, vagy tudva levő szóhoz nem köthető! Ez kezdetben van így; de utóbb is nagy könnyebbséget találunk rájuk nézve. A régi és új-latin közti s már feltűnt szó-és alak-s hanghasonlatok, a régi latinból az újnak alakulása megadták a mi kellett: az ösztönt, indokot, módszert, külcset.

A német tanulóról is csak olyformán gondolkozhatunk. Az ő anyai nyelve nem áll oly közel azokhoz, melyeket összehasonlítás végett tanul; de igen távol sem áll. Megfelelő azoknak rendszerére és szavai nevezetes részére nézve. A különbség — ha a latint az újlatinok szempontjából tekintjük — az, hogy ott a rokonság közelebbi, itt távolabbi, de azért valódi és minden lényeges tulajdonra kiterjedő. Itt a hasonlítás nem egyenlő, hanem arányos alakokkal foglalkozik. Itt a hasonlat minőségére nézve ép azon foku, csak mennyiségre nézve különböző. Itt is könnyebb a tájbeszédekről a régiebb nyelvre s a gótra és az ó-indusra s szlávokra átmenni; hasonlíthatlanul könnyebb, mint nekünk, kik csaknem minden categoriát minden elemet és szót újból tanulunk, semmihez sem köthetünk. Ott az élet megindít, segít, ösztönt ad; itt az étellel kell harcra szállnunk a tudományért. Ott mondhatjuk a kezdőnek: tanuld; csak így értheted meg nyelvedet. De mit mondunk itt? Ott, úgy mondhatni, az életben folyt le az egész, s legfelsőbb fokig emelkedett tanulmány folyama; itt önmegtágadás kell hozzá: ehhez pedig még eléggé edzve, megszokva nem vagyunk.

Mily szerencse német stb. tanulóra nézve a már megállapított hang- s más törvények alkalmazása. Mily fontos maga Grimm hang-törvénye — mely különben nem kifogástalan. Mily előnyös a gazdag szótárak, legapróbb részletekig menő nyelvtanok használhatása. És mily előny németekre nézve az az erősen megindult tudományos mozgalom, közszellem, mely már mintegy magával vonja, viszi, azt kinek kedve van, a menőkhez csatlakozni.

Említsem e a régi és újabb árja mivelődés érintkező pontjait, a mythologia alakjait, a mesék közös kútfejét, a világnézet természetes fejlődését stb. Mind ezek ha kezdetben a megindulást nem segí-

tik is, de utóbb az összehasonlító nyelvészkedést könnyítik, kellemesbbsé teszik, csüggedéstől óvják. Könnyen felfogható, miért haladnak elő e tanulmányok oly gyorsan ott, miért indulnak meg nehezebben itt. Még az is érthető: miért idegenkedik a közvélemény a classikai nyelvek nagy mértékben tanításától. Tudom, hogy ezt az idegenkedést le kell küzdenünk, itt is mint egyébben helyzetünk miatt erőfeszítést kell tennünk; de a nehézséget meg is kell tudnunk, mert az egyszersmind a kettőztetendő erőfeszítés indító oka. És főképp tudnunk kell ezt, mert művelődésünk előhaladásában folyton szem előtt tartandó, és idegenek — kivált léleken idegenek — előtt, ha szigorún akarnak itélni bennünket, „enyhítő körülményül“ szolgálhat.

És nekünk nehéz teendőink vannak más tekintetben is. Azt kívánják, nem is ok nélkül, hogy a mai műveltebb s tudományban önállóbb nemzetek nyelveit is megtanuljuk. Ezek a miéinké, csak szellemökre s szerkezetökre nézve is, legalább annyiban különböznek, mint ezektől a saját fajkbeli régi nyelvek. Hát még szavaikra nézve? Ezek kulcsa ránk nézve a latin; de ez is ha sokban segít, sokszor zavarba is hoz. A latin kifejezésekből néha igen nehéz értelmezni az új francziát, olaszt és angolt. Még ha a középkori latint, az oklevelek latinságát, a barát- és konyha-latint ismernők és alkalmaznók is. Ezek megértése, megtanulása is sokkal könnyebb a rokon észjárású, egymással még a nép-életben is érintkezett rokon nemzeteknek. Az angol evidence, instance, accident s számtalan más megértését a latin megfelelő jelentések talán inkább nehezítik, mint könnyítik. A latin eredetű új-latin és angol szók értelme, az illető nemzetek történelmében, latin nyelvű irodalmakban, a nép gyakorlatában gyökeredzik, nem az általunk csaknem kizárólag megismerhetett jobb latin nyelvben.

De legnagyobb dolog, hogy az árja hasonlító nyelvészet, nem szorítkozhatik egy-két e fajbéli nyelvre, hanem kiterjeszkedik minden ide tartozóra s csak is ekképpen érheti czélját. Sőt kiterjeszkedik ezen túl más fajtakra is. Újabb időkben, de már előbb is, a hasonlító nyelvészet neve alatt oly tudomány értetik, mely a föld minden vizsgálható nyelvére kiterjed: az ázsiaiakra, Afrika és Amerika ősnépeire. Mert ezekben található fel sok oly forrást s általán nyelvtüneményt, melyet másutt nem — s melyből érthetni az u. n. műveltebb vagy irodalmi nyelvekben ki nem fejlett vagy belőlök kipusztult sajátját. És igen sokat a nyelvfejlés legelső módjaira nézve. A ragozókból, a görögben csak gyéren előforduló ragozási tüneményeket, — az afrikaiak némelyikéből a kettőztetést mint szóalkotás eszközt s módját — az áltajakból a nem hiányát vagy sajátját megkülömböztetését (ki—mi; hasonlóul némely másokban is) stb. Ilyféle okok miatt tanulmányaik körébe foglalják a meszszebb eső nyelvfajokat is azok, kik magokat a szó valódi értelmében összehasonlító nyelvészeknek, az általános nyelvészet tanulóinak vallják. Így Pott derék munkáiból világosan kitetszik ez a foglalkozás — kitetszett már 1833-ban megjelent Etymol. nyomozásaiból — így Steintal ki a mande-néger nyelvekről is irt s magát általános nyelvészet tanáranak írja,

módjára, hanem helyes módon határozzák meg, s a nyelvekre különös képességek van, mit a yalei tanuló határozottan nyelvészeti tehetségnek keresztelne.¹⁾

A tanteremben a leányok tútesznek a velök egykoru fiukon. Kiváló mértékben tanulékonyak, engedelmesek, komolyak és felbuzdulók. Szorgalmok, világos és positiv felfogásuk, egész az aprólékosáig kiterjedő figyelmök és öntudatoságuk fölötté áll minden magasztalásnak: s azt a tréfát, a mi a fiu tanintézetben napi renden van, hogy a tanulók olyat akarnak mondani, a mit nem tudnak, nálunk vajmi kevesen kísértik meg. Elsajátító tehetségök éppen bámulatos. Egy collegiumban sem láttam soha tanulókat, kik a tananyagot úgy birták volna nyelni. Nem létezik a matematikában oly problema, a geológiában oly elv, a csillagászatban oly fogyatkozás, a vegytanban oly analysis, vagy a logikában oly okoskodás, a mi nek némely vassari graduáltak bátran szemébe ne nézzenek.

Nem hagyhatom e helyen említés nélkül, hogy annak a felállított mértéknek a sikeres megü tése, melyet ezelőtt csak husz évvel is New-England bármely collegiumában magasoltak volna, egyáltalán nem a másik nemmel való versenyzésnek köszönhető, hanem a tudomány tiszta szeretetének oly számos hátrányok mellett is, minők az alapos előkészültség hiánya, az öltözködési és életrendi nyavalyás szokások, és a tisztán illedelmi szabályok betöltéseért való tömérdék idő- és erőfecsérlés, a miktől az ifju emberek mentesek.

Az egészségi kérdésnek szintén nem valami vak próbát kellett Vassarban kiállania, mert elsőben is a tanulók mindnyájan egy földél alatt laknak. Ugy tartom, hogy ez szerencsétlen dolog. A mi palotaszzerű épületünknel többre becsülnék egynémely két emeletes épületet, melynek lépesői számát lehető legkevesebbre szállítanák, s melynek minden terme csak úgy úsznék a nappfényben és a tiszta levegőben. Aztán maga az a pusztá tudat, hogy egy azon házban négyszázan vannak alant, fent és oldalvást a nyomottságnak és korlátolt-ságnak szorongó érzetével tölt el. Az állandó és kényszerült egymásköztelés kimerít. Továbbá a Vassar collegium a házi rendszer szerint vezetetik, a mi a tapasztalás tanusítása szerint, egyebek közt még a legjobb rendszer. A háztól kikerült leányokért való nagy felelősséget soha sem vállalhatja valamely collegium másként magára, mint hogy őket az ifjakénál hatályosabb ellenőrzés alá fogja. De a házi és nevelői berendezésnek eme párosítása mulhatatlanul bonyolult kormányzást kíván, a mi ismét tágkörű végrehajtó erélyt és hatványozott társaséleti és egészségügyi intézkedéseket követel. Ennek a következménye az, hogy a tanuló idejét egy séreg aprócsapról kötelesség kétségbeejtően szétmorzsolja, a mi a tanulmányoknak cseppet sem használ s az ugynevezhető szórakozásra aránylag alig cseppen idő.

Ez az ügy engemet egy más hátrány elbeszélésére késztet, arra

¹⁾ Német nyelv tanítónk, a ki tanított Német, Angol, Franciaországban és Svájcban, ugy nyilatkozik, hogy sehol sem akadott oly tanulókra, mint Vassarban, kik valamely nyelv irodalmát oly könnyen és oly mohón fogták volna fel.

t. i. hogy a házon kívüli időtöltések hiányát a torna-intézetben pótoljuk ki. Hogy csolnakáznak, koresolyáznak és sétákat tehetnek; mi az az ifju emberek multságára szolgáló számtalan eszközökhöz képest? A fi-collegium növendékének egyik ismérve, hogy torokszakadtukból kiabálnak; önkénytes testgyakorlatokat csinálnak, s újabbnál újabb atletikai játékokat találnak fel, a mi a legkimerítőbb szellemi munka ellen biztos orvosság. Azalatt a leánynak, kit mit tudom én mi, az isten szabad ege alatti pajzánkodástól megfosztván, nyakaszegett erélye, esélyek közt bodorgó túlságos tanulásba vagy különbéle drámai vagy zenei időtöltésbe rohan, mikkel nagy részt a nőiesség pusztulása jár. És mégis, a szabadság alatti szórakozás eme szükében, és a mindenütt jelenvaló tömeg izgalma mellett is, Vassar egészségügyi állapota minden esetre van olyan, mint országunk bármely collegiumáé. A következő tényekre figyelmeztetek:

Az utóljára graduált osztályosok középkora 22 év volt, legszélen a 20 és 36 lévén. Cornell egyetemen az 1874-ki ugyanezen osztályosok középkora $21\frac{3}{4}$, Yaleban $22\frac{1}{4}$ és Amherstben $22\frac{1}{2}$. A Vassariak testsúlya középszámmal 5 láb és 4 hüvelyk magasság mellett 121 font; az amhersti negyedévesek 5 láb 8 $\frac{1}{2}$ hüv., magass. mellett $147\frac{1}{2}$ font a közép testsúly és Yaleban 5 l. 8 h. mellett 152 font. Vassarban graduáltattak ez évi (1874.) Juniusban összesen 42-en, a mi éppen fele az osztály eredeti népességének. Amherstben 95 közül graduáltságig eljutott 62, Cornellban 261 közül 65, a legéletképeesebbek fenmaradásának elszomorító példánya. Mult évben Vassarban betegség miatt a mégnemgraduáltaknak tizenegy százaléka mulasztotta el tíz napnál tovább a collegiumi kötelességeket; míg Amherstben, hol az ifjak phisical nevelésére több gondot fordítanak, mint bármely más collegiumban, huszonegy százalék került ebbe a rovatba.

A következő adatokat nem a helyi orvostól, hanem maguktól a tanulóktól nyertük, a következő kérdésekre: „Hogy szolgált egészsége mikor az intézetbe lépett? és hogy szolgál ma?” Minthogy legtöbb tanítványunk két évet töltött az előkészítő szakban, az első évek három évre, a negyedévesek hat évre emlékeznek.

	4-ed éves	3-ad éves	2-od éves	1-ső éves
Jó egészségben belépett; jelenleg is jó vagy jobb egészs.	26	21	35	51
Jó egészségben belépett; jelenleg némileg megromlott	7	5	1	12
Rosz egészségben belépett; jelenleg nagyon megromlott	2	1	2	1
Gyenge egészségben belépett; jelenleg gyenge egészségű	2	5	2	1
Gyenge egészségben belépett; jelenleg javult egészségű	3	8	4	8
A tanulás miatt megromlott a szeme	6	11	14	19

Az erején felül való dolgozás majdnem ismeretlen. Vassarban egy leánynak sem kell arca rózsáit feláldozni, mert egy sem köteles naponta hat óránál többet tanulásra és ismétlésre fordítani. Azonban a munkaidő középtartama nyolcz óra. Keresve keresnem kell az intézetünkől megrongyollott egészségű kilépők közt azt, a ki ezzel ne pusztá vigyázatlanságának, vagy az ismétetlen észére adott rendelet megsértésének adta volna meg árát. Viruló egészség tekintetében, Vassar növendékei mindig magukra vonták a látogatók figyelmét. „A világot mindig lehetne kihívni, (mondja Mrs Dall), hogy állítson elé ha tud egymás tőszomszédjában még négyszáz ily fiatal hölgyet, kik phisikailag oly sokat ígérnek.“ Nem én vagyok egyedül, a ki azt álítom, hogy Vassar Collegeben a leány egészsége biztosabb, mint legtöbb közép iskoláinkban. Valóban igen kevésnek van vagy otthon, a hogy Vassarban van, rendes mozgása és állása, egyszerű és bő tápszere, kűnt, bent, s oszt' mindig de mindig tiszta levegője és kristálytiszta vize.

Ki lehet mutatni, hogy a felsőbb oktatás fentartó befolyásu! Az erős tanulás erősítő szer. A szabályozott szellemi munka egészségünkre válik. A gondolkodás meg nem bénít emberi teremtést, s ha e tekintetben kívánni való van, az az hogy többet kellene gondolkodnunk. Nem az agy működése az, a mi fejfájást okoz, hanem annak a hiánya, kéjelgással és kicsapongásokkal kapcsolatban. Ha a tanuláson kívül valami a tanuló leányok egészségét veszélyezteti; akkor veszélyesek igenis a nehéz rojtok, magas sarku czipők, ál haj, hosszú esték és savanyu kenyér. Míg a tanulás egyet megöl, addig a divat ezeret visz temetőbe Bascom elnök szavai szerint: „a társadalomtól sokkal inkább kell félni, mint a neveléstől.“ Ha a tesztelésére pazarolt agyműködésből felényit latin nyelvre és matematikára fordítanak, mind a nők, mind a világ jobb lenne.

Ennél fogva nem gondolnám, hogy a nőket a collegiumi neveléstől a végett kelljen elszakítanunk, hogy életüket megkíméljük. Ha valaki attól tart, hogy a négy éves cursus romboló hatása a női kecsre, az érje be azzal a megjegyzéssel, hogy eddigelé sem a magán, sem a nyilvános életben egy graduáltunk sem viselte magát szelbaliasan (eccentric). Azok se nem botrányosan, se nem sajnálatraméltóan félénkek. A menyinyire belátásom ér, a nők elkülönített nevelése cseppel sem fejtí inkább az alárendeltség érzetét, mint az ifju emberek elkülönített nevelése: Vassar növendékeivel szemben. És nem szaporítják egyetlen százalékkal sem azoknak a fölületesen mivelt, lényegökben közrendű nőknek az osztályát, kikben a szertelen önfejlés és vita-vágy a test-szerkezet eredménye. Ha valami bizonynyal az igazi tudomány adhat igazi miveltséget. Az irodalom és törvényhozás semmi erőfeszítéssel nem bír annyit kivinni például az öltözködés dolgában, mint egy collegium, a mely maga adja a ruhát, vagy mint a disciplina alatt levő leányok tanulmányai.

Midőn azonban azt állítom, hogy a mi vassari tanulóink tudományban, egészségben és magaviseletben bármelyik amerikai közép iskola vagy egyetem tagjainak tiszteletreméltó társai, a négy éves

tanfolyamban bizonyos sajátserüéseket lehet fölfedezni, mikről őszintén számot kell adnom. Meg vagyok ugyanis győződve, hogy a szellem nem hermaphrodita. Az agy is ugyanazon törvénynek, a kölcsönhatás törvényének hódolván, mint a test egyéb tagjai minden szerkezeti különbségben részt vesz; úgy hogy a radikális és kiírt-hatlan nemi különbségek rá vannak nyomva az agyra, egyikben a női, másikban a férfi elem képét viselvén.

Vassar ifju hölgyei megannyi hősként dolgoznak. Szorongva vágyván a helyeslésre, inkább rohannak újtjokon, mintsem elmulasz-szák megtenni, a mit tőlük várnak. De midőn minden kitelhetőt meg-tesznek, tartaléknak semmi erélyök sem marad. Innen van, hogy bár fényes előhaladást tettek, nem képesek arra a szívós kitartásra, a mi által az ifju ember elvégre is „szép-alaku“ vetélytársát túlszárnyalja. Ők (a leányok) lázasan sietnek, hogy keresztülhatolhassanak. A ki élete delén a béketűrés megtestesült példányképévé válik, serdülő korában a legtűrelmetlenebb.

Míg a fiuk a kételyre és vitára hajlandók; addig a leányok igenis készek a hívésre; úgy hogy sokkal nagyobb fontosságú dolog az ő számukra szerezni határozott és gondos tanítókat, mint a más nem számára. Széltetben járó vagy dogmatikus egyén nekik vesze-delmes lenne. „A leányok szilárdabban ragaszkodnak a Darwinismus-hoz, mint a fiuk.“ Ugy járulnak ők ahhoz, mint szavas a hives pa-takhoz. Jobb szeretik a részleteket, mint a nagyobb jelentőségű tár-gyakat. Onnan van, hogy midőn a tények hosszu sorát kellene megfigyelnök, velök született sajátosságukba romolnak bele.

A nő inkább észrevesz, mint a férfi, de kevésbé elmélkedik. A tényekkel amaz könnyebben, emez pedig mélyebben bánik el. A nő mint Tyler amhersti tanár mondja, szemlélődés közben azt látja, a mit érvekkel helyesel, vagy bebizonyítás által megállapít. Neki több a tapintata, több az érzete, több a képzelete; de kevesebb az esze és ítélőtehetsége. „Az ő okoskodása nem áll oly szilárd lábon, mint vonzalm vagy ellenszenve. Nehéz dolog őt meggyőzni, vagy ítéletét felfüggeszteni oly tárgyakról, melyekkel sem tél, sem túl nem bírt tisztába jőni.

A nő nem annyira feltaláló, mint utánzó. Teremtő ereje arány-lag gyöngé; igen félénk arra, hogy járatlan helyekre, ki nem kém-lelt vidékekre szárnyaljon. Sajátíttassa el két egyenlő fejű ifjuval és hölgygyel ugyanazon mértékben a vegytant, természettant és termé-szetrajzot: bizvást az előbbi fog eredeti vizsgálódásával új ösvényt verni. Míg amabból legtöbb esetben valamivel ügyesen banni tudó; a másiktól fölfedező válik.

A valódi nevelésnek legdöntőbb bizonyítéka az, ha a növendék a tanítás alól felszabadulása után is egy tárggyal foglalkozik. Nem az bizonyít itt, hogy megnyit tud a tanuló, hanem hogy megnyit tehet és tesz. Mert a nevelés erő-nemzés; s nem pusztá elsajátítása a tényeknek. Ámde a míg a példány ifjunak a collegiumban nevelés kell, addig a példányszerű nő váltig beéri az oktatással. Vassarban vajmi sokan vannak, kiknek törekvése és vágya ne továbbja a né-

gyedik év lerázása, lévén az ő szemökben a collegium a befejező intézet. Az ifju hölgy célja mintegy kézzelfoghatóan közel van; ellenben az ifju emberé a távol jövőben sötétlik.

Midőn hozzánk jönnek, akkor még kevésnek van az életről megállapított nézete, vagy a jövőre meghatározott terve. A graduálás alkalmával néhányan czélt tűznek maguk elé. A közelebb végzett osztály negyven tagja közül tizenöt tanítói, három hivatali (profession) pályára szánta el magát. Különös kedvet tanúsított a természettudományok iránt négy; a természettudományok és matematika iránt hat; természettudomány és nyelvek iránt öt; a tudomány és irodalom iránt egy; a matematika iránt három; mathem. és nyelvek iránt kettő; mathem. és zene iránt egy; mathem. és művészet iránt egy; az irodalom iránt három; irodalom és nyelvek iránt kettő; irodalom és mathem. iránt egy; irodalom és művészet iránt egy; az újkori nyelvekre mint szintén a művészetre is egyetlenegy.

A nő nevelés jogainak szószólói (a kiknek én is egyike vagyok) oly magas várakozásokat költöttek fel, melyek aligha megvalósulnak. A szódagály egész özönével faragtak belőlük szerzőket, nagy képű tudósokat, erkély-szónokokat, törvénybírákat s több efféléket. Eszembe jut az az angolországi rohamos erőlködés, mely szerint pusztá felolvasási tanfolyamok által a munkás osztályokat bölcsökké akarták átváltoztatni. A világ férfi-részenek udvariasság a mindenha szemet fog húnyni azon gyöngeséggel szemben, a mit Yaleban vagy Amherstben csak lenézni vagy kinevetni tudnának. Ha ugy elrejtve Sommerville Máriákra vagy Martineau Henriettekre akadnak, fölfedezik és kellő méltánylatban részesítik. De azt az igazságot ki kell mondanunk, hogy a nők közt a szilárd, független szellemek kivételesek.¹⁾ Közülök kevesen üzik tovább azt a tanulmányt, a miért tanuló korukban a legmélyebben érdeklődtek.²⁾

Ugy reméljük, hogy a lehető legtöbbet tettünk akkor, midőn jól nevelt, jól fegyelmezett szellemeket graduálunk, a kik a többieknel jobb nővérek, jobb nők és jobb anyák, érzelmesek, értelmesek, a társadalom javítói és díszei lesznek. Hogy ők az irodalmat, tudományt vagy művészetet eredeti gondolkodás, kutatás vagy feltalálás által előbbre vinnék: arra biztató jeleket eddigelé nem szolgáltatottak. De nehogy félreértessem, világért sem azt mondom ezzel, mintha a felsőbb oktatás a nőkre nézve fölösleges lenne. Nem, ezerszer nem. Megvagyok győződve, hogy Vassar gradnáltjai tizszerte keményebb és hasznosabb munkát végeznek a világ és önmagukra nézve, mint végeznének akkor, ha liberalis nevelésben nem részesültek volna.

A nő sok oly dolgot meg bir tenni, a mit a férfi nem tud, még pedig némely dolgot jobban, mint a férfi. De neki meg van a maga határoltága, s velők szemben a versenyzés kérdésbe sem te-

¹⁾ Graduáltjaink közül egy jelenleg az egészségügyi bizottság elemző vegyész Massachusetsben, bár ez férfinak a tiszte.

²⁾ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az ilyenek száma nagyban fog gyarapodni, mihelyt az oly technikai iskolák, mint Simmons College és az oly szakiskolák, mint Zürichben az orvosi collegium, szaporodni fognak.

hető. A leány-gyermekornak nőiességgé való átváltozása nevezetesebb korszak, mint bármelyik a másik nemnél. S az élet azutáni szakai-
ban vannak oly hátrányok, melyeket sem a törvényhozás, sem a ne-
velés meg nem másíthat. Igaz ugyan, hogy a nő természetének ugy
mint ma látjuk, jelentékeny része nem szabad fejlemény, hanem vagy
elfojtás, vagy ösztökölés eredménye: de ez egy eset, a tiszta termé-
szeti kiválasztásra (selection). A férfi miveltsége és tapasztalata hat-
van századdal jár előbbre, mint nőé; de ez csak másik eset a ter-
mészetes, nem önkényszerű kifejlésre (evolution).

Még egy szót a kétneműnek együttes neveléséről Vassar szem-
pontjából, s azzal végzem beszédemet. Az együttes nevelés nő szó-
szólói nem vassari tanulók, hanem közép-korú nők, kik nem tudják,
hogy mi egy collegiumi tanfolyam. Minthogy az ifju nőknél a leg-
értékesebb miveltséget eszközlő legjobb tanulmányok — mint a Cor-
nel-egyetem elnöke White mondja — alapjában az ifjakéval azono-
sak: meg kell adni, hogy egy mind a két nem számára szánt kö-
zépiskolai tanfolyamnak ruganyosabbnak kellene lenni, mint a jelen-
legi. A nőnek mindig meg lesz a maga sajátos szűksége, és meg
lesz a férfinak is; s ennél fogva az együttes nevelés, a szabadon vá-
lasztható cursusnak kiterjesztését föltételezi. De a szertelen válasz-
tás-zabadság tönkre teszi a közép iskola világosan kimondott célját, a
szoros értelemben vett disciplinát. És ha az együttes nevelés ezt a
nők kedvéért okvetlenül megkívánja, akkor ugy vélem, hogy enynyi-
ben a tárgy mellett izgatás veszedelmes volt.

De — vetik ellent — a nemek közti versenyzés nagyobb ta-
nultságra vinne. Felteszem a kérdést, a nélkül, hogy felelnék rá:
igaz-e, hogy vegyes iskoláink e tekintetben tútesznek a többiekén?
Oberlin, Michigan és Cornell¹⁾ vezérei-e Yale és Harvardnak? A ver-
seny némileg haszonnal járna az ifjakra nézve, kik közt legtöbbször
megvárják a sarkantyut; de annál jobb, minél csekélyebb a ver-
senyzés keltette mesterséges izgalom, a mire a leányok kiváltképpen
fogékonyak. Valameddig a leányok a házon kívül időöltésekben a
fiukkal versenyre nem kelhetnek, addig nem lehet megengedni nekik
a versenyt tanteremben. Jó szívvvel megmaradok fő ellenvetésem
mellett abból az okból, hogy az együttes nevelés mulhatatlanul ver-
senyt szül, s a verseny okvetlenül veszélyeztetni fogja a leányok
egészségét.

E mellett igaz az, hogy fölötte kevés nő tudná ugyanazon
cursusokat választani, mint a férfiak, ugy hogy az állami közép is-
koláknak a másik nemnek való megnyitásából az lenne, hogy nem
a nevelés volna együttes, hanem két collegium lenne együtt egy
födél alatt. Sőt sokan azért sürgetik ezt, mert gazdaságosabbnak.
Erre azt kívánom megjegyezni, hogy az ifju nőket ép oly olcsón lehet
nevelni, mint az ifju embereket. Hiszen a negyedik évben az átlag-
os költség Vassarban 600 dollár, Amherstben 617-en, Yaleban
1,113. Együttes nevelés a gazdálkodás kedvéért? Valóságos szőgyen!

¹⁾ Oly egyetemek, melyekre leányok és ifjak egyetemben járnak.

Ha nő volnék, ezt azt érvet, mint rágalmat utasítanám vissza. Ha Vassar Máté még akkor kockáztatott egy milliót kísérletével végett mielőtt be volt volna bizonyítva, hogy az ifju nők középiskolai tanulmányokat elbírnának: ma midőn az a legfényesebben be van bizonyítva, bizvást nem leszünk szükében az oly férfiaknak, sem az oly nőknek, a kik az Egyesült-Államok bármelyikében örömet alapítanak, vagy fentartanak ifju nők számára, egy-egy első rendű közép iskolát.

III.

Orton tanárnak eme beszéde egyszersmind helyes ujjmutatás a nőemancipatio kérdésének (ha ugyan ez a kérdés létezik!) a megoldására. A nő emancipatio agyrémét sajátlag a nő nevelés kérdésének helyes megoldása üzi el mindenünnen. És ez a megoldás az ő és új világban egyiránt elodázhatatlan szükség. Ezt az ügyet ma nem lehet sem könnyen elintézni, mint a Homer rajzolta hősök tették. Telemach megparancsolta vala anyjának, hogy menjen orsójához, szövőszékéhez, s bizza a szót a háznál a férfira. De oly könnyelműen sem szabad elbánni azzal, mint az új világ némely államban tesznek. Pensylvaniában csak imént ajánlkozott Miss Elisabeth Stanton képviselőségre; Miss Victoria Woodhall „a szabad szerelem társulatának“ elnöke szintén ilyet jelentett be az egyesület elnökségének; Miss Pennie pedig a 9-ik nemzeti ezred ezredese rangjára vágyakozik. Ezek az orvosi vizsgálat alá tartozó tünetnyeket legkevésbé sem indokolja a két nemnek számbeli egyenlőtlensége.

Az 1860-ki népszámlálás adatai szerint pl. Californiában három férfira; Washingtonban négy; Nevadában nyolcz; Coloradoban husz férfira esik egy nő. Az a megjegyzés, hogy a husz, vagy csak nyolcz vagy négy férfi által keresett nő nem egy könnyen marad a szerénység és keresztyén alázatosság korlátai közt: azért nem jöhet számításba, mert az ő logikájokat, minő egyik hirneves emancipator Miss Elise Farnhamé is, hogy „a férfi maga a gorilla“ bizonyosan a vakok intézetében nyomtatják, s abban a statistikai világos adatokra éppen nincs tekintet.

A nők alapos nevelését egyfelől a család fentartása, az anyai fenséges működés végzése, másfelől a megélhetés teszi okvetlenül szükségessé. A hol oly fényes intézetek alapítására nincs mód, mint egyáltalán a mi continensünkön: ott egyletek igyekeznek a bajon segítni. Párisban pl. az association pour l'enseignement secondaire des jeunes filles“ által nyitott három évi tanulmányon a legkitünőbb tanárok tanítják a természettudományokat, a matematikát, irodalmat és történetet.

Németországon az 1873-ban Weimarban a női felsőbb oktatás végett öszszegyült paedagogok nem mérészeltek Rousseau álláspontjánál tovább menni, a ki — mint tudjuk — azt vitatá, hogy a leány nevelése arra való, hogy mint hitves a férfinak tessék, annak életét kellemessé, édessé tegye. Ha ez a női kötelesség summája; s ha ebben áll a nő egész hivatása: arra teljességgel nem kell tudomány,

azt a „penelopei szövőszék“ mellett is megtanulhatná minden nő, minden felsőbb iskolázás nélkül.

Ez esetben kár volna Angolországban az egyesek, s Oroszországban a kormány által tervezett egyetemeket felállítani. A nő egyetemek legújabb divat- és fényüzési cikkek lennének.

Ám az amerikaiak, mint praktikus nemzet, nem dobtak volna ki s nem áldoznának ma is milliókat nő-iskolákra; ha nem éreznék — éppen az egyenlőség és szabadság hazájában — hogy a tudomány teszi a nőt is valóban szabaddá. És az előítéletektől szabad, s a tanulásra egyenlően jogosult nő tette és teszi Amerikát, mint Tocqueville mondá: a szabadság hazájává.

Mindnyájan megegyezünk abban, hogy a társadalomban, az államban és családban kérész módjára elszaporodtak a felfordult állapotok, fonák szokások, ferde nézetek. De arra nem igen gondolunk, hogy ezeknek tömérdek szaporaságát nagy részt a társadalmi formák, szokások ferde nézetek. De arra nem igen gondolunk, hogy ezeknek tömérdek szaporaságát nagy rész a társadalmi formák, szokások és erkölcsök szövőmestereinek, a nőknek neveltlensége okozza. A társadalom és állam positiv törvényhozóitól megvárjuk a politikai miveltséget; de az emberi társasélet permanens parlamentairjeitől, a nőktől csupa lovagiaságból igen keveset kívánunk. A társadalom illuminátorainak a működését a műösztonre, instinctusra bizzuk. Hisz a Szent-János bogár is instinctusszerűen világít; világít világ teremtése óta, s rajta beteljesedik, hogy testének sötétségéből fakad a világosság: miért ne lehetett volna a nőnek is megpróbálni, hogy természetének sötétben ülő instinctív részével világítsa be a család és társadalom nagy körét? . . .

Az évezredes experimentum megtörtént s kiderült, hogy az eddigi naturalis körben-forgás módszere mellett örökös szürkületben leszünk a felviradás és napvilág éltető hatása nélkül. A menetrendet tehát meg kell változtatnunk, a nőnemet is föl kell vennünk a tudomány vonataira, s nem szabad többé gyalogszeresének hagynunk, vagy a vonatok megérkezétre varakozó közönséggé törpítenünk.

A felvilágosodás, a miveltség, fegyver s a létért való harcban ép ugy szüksége van a nőnek a küzdésre, a védekezésre, mint a férfinak. Erre a soha meg nem szünő, s mindégy finomabb tactikával folytatandó harcra neki is a lehető legjobb fegyverekkel kell magát fölvertezni, s honnan vehetné ezeket, hanem ha a lehető legjobban berendezett felsőbb iskolázás fegyvertárából?

A nő-emancipatio divatos szélalmát egyetlen egy dolog teheti tönkre: az, hogy ha majd a nők kellő iskolázása mindeniknek munkakörét kimutatja, a mikor nem lesz többé az a proletár tömeg, mely utopikus vágyainak nem sikerülése miatt, bánatát leürlés végett oda vigye; s midőn a társadalom legnemesebb érdekeiért küzdőknek szava, a helyett, hogy pusztában elhangoznék, kettős viszhangra talál, a férfi- és nőnemben: az emberiség fejében és szívében.

Felméri Lajos.

igy Müller Miksa és Frigyes, mely utóbbi a „Novara“ utazásának nyelvészeti részében egymás után sok különböző fajbéli nyelveket ír le, egyébiránt is különfélékkel foglalkozik. Sőt hazánkban is ily foglalkozásban találjuk Húnfalvyt, ki a szanszkrit, új-persa, dakotah nyelvekről irt, a sémieket erősen tanulta és öszszehasonlításában is használta, határozottan kitüntetvén ezzel (a mi pedig nem feladata) hogy a nyelvek organismusáról csak annak lehet valóságos és alapos ismerete, mint az állati testről az azt vizsgálónak, ha minden állat, mondjuk, lehetőleg minden állat vagy nyelv szerkezetéről bir ismerettel. A lingvistikát így értik ma; így is gyakorolják a legtekintélyesebbek. A század előmunkálatai után, a közlekedés mai gyorsasága mellett a természeti, vagy empirikai tanulmányok határait az emberiség, a föld határai teszik. E határok egyszerűs mind a nyelvészei is melyekig elmenni nagyon h jlandó még az is, ki nem glottikus, hanem csak egy faj nyelvei körében akar öszszehasonlító lenni. Így tanusítják a felhozott és számtalan más tények s példák; így vélekedik többek közt Whitney midőn (Oriental and linguistic studies 200. l.) így szól: „A nyelvészet (lingvistika) feladata felfogni a nyelvet legszélesebb és korlátozatlan értelmében, az emberi beszéd egész tömegét vagy terjedtségét, minden nyilatkozásában, viszonyaiban s változásaiban, történelmökkel és különbözőéseik okai-
val együtt. Ez a tanulmány kétség kívül csonka, nézetei részletekre terjedők, eredményei egy-oldalúak, ha a legdurvább s legjelentéktelenebb nyelvcsalád is kikerülné a megvizsgálatást vagy lenézetnek“ stb.

Bár e dologra nézve vannak is előzményeink; mert Kalmár Györgynek sőt sokkal előbb Otrokocsinak, Bél Mátyásnak is voltak ehhez az időhöz képest esmereteik, hivatások, Révai pedig és utódai Húnfalvy s Budenz még inkább tanusították az ide tartozó sokoldalúságot és alaposságot: mi félnénk ezt az irányt követettni azokkal, kiket gymnasiumba akarunk nyelvtanítóknál alkalmazni. Teljes lehetetlennek véljük, hogy a kiknek helyzete olyan, mint a miéinké, e téren általában önállósággal vagy valódi haszonnal foglódhassanak, hogy e tanulmányhoz helyzetünk egyhamar segédeszközöket szolgáltatthasson. Elismerem, hogy magyar nyelvtudósnak volna saját szerepe e munkálkodásban. Így nyelvének helyzetét a világ nyelvei között felkeresni vagy ha feltalálva van, megállapítani s megtartani s ebből a tudományos eredményeket elvonni és hasznosítani. Nyelvének u. n. eredetiségét, önállóságát, gyökeinek természetes voltát amazokéihoz mérni. Erélyesen és sikeresen bele szólni abba, mit Ewald vitat s mire sok körülmény is mutat, hogy az éjszaki nyelvek volnának legősibbek és minden egyébnek anyja; bele szólni az etrusk nyelv rokonságának s elemzésének kérdésébe, az ös-ázsiai ékiratok némely részének nyelve — a legújabbban accadianak nevezett nyelv — ügyébe stb. De mondjuk, ez nem olyan dolog, mit sokak köteleességévé, vagy éppen a tanári osztály feladatává lehetne tenni. S talán nem is olyan, mit mai állásponton legfelsőbb rangú tanintézetekben is rendesen tárgyalni lehetne.

Vigasztalásunkra mondhatom, hogy ily értelemben alig neveznek ma összehasonlító nyelvészet tanárának csak egyet-kettőt is Német-hon egyetemeinek nagy nevű tanárai közül — sőt egész Európáéi közül is. Inkább tudományos társulatok, kivált pedig egyéni szorgalom foglalkoznak e nagy fontosságú de igen nagy körű tanulmánynyal. Müller Miksát Oxfordban, Whitneyt New-Havenben a szanszkrit és összehasonlító nyelvek tanárának nevezik. Így Hewitt Keyt a londoni egyik egyetem tanárát, ki azonban e tudomány ügyét évek óta inkább veszélyezteteti mint előmozdítja (Vö. Athen, 1874: IX, 106. Academy 1874, II, 48. l.) Pott és Steinthal csak általános nyelvtudományt mondanak egyetemük programján, mi azonban éppen a legszélesebb értelemben vett összehasonlító nyelvészetet teszi az elsőnél, utóbbinál pedig kiváltképen nyelvbölcészetet, mely a nyelv eredetével, osztályozásával s legáltalánosb tulajdonaival foglalkozik. Még csak egyet-kettőt találunk Német-honban és Svájcban (itt egyik egyetemen kettőt is!) ki ily nagy nevet adjon tudományának. Ellenben egész N.-Britanniában kelta nyelvek egyetemi tanára nincsen — mint egy ifjabb keltológusok közelebbi panaszából tudjuk. És az összes ausztriai császárságban az összehasonlító nyelvészetnek tanszéke nem létezik, mint az Augsb. Allgem. Ztg. egyik közelebbi száma, mely Ausztria felsőbb oktatási viszonyairól hivatalos adatok után szól, nyíltan vallja.

Ugy tetszik, hogy még a nagyobb nevű glottológusok is érzik, hogy e foglalkozásban egy nyelvre, vagy kisebb nyelvcsoporthoz kell főképp támaszkodni; csak ezek körében lehet teljes biztossággal forogni; a szélesebb körben mozgó, talán az egész emberiségre kiterjedő nyelvnnyomozások inkább óhajtott vagy megkezdett s inkább szerényen vihető vagy előkészíthető dolog, mint sem rendes és fenhangon ígérhető, s kivált sokakra kötelességül róható feladat. Jó részben érzik, hogy igaz, mit e tudományról sokan mondanak, többek közt egy valaki közelebb az Athenaeumban (1875. I: 221.) „a glottologia tudomány, de nem oly exact, mint péld. a csillagászat; inkább olyan mint a meteorologia, melyben még oly alaptörvényekre nem jutottunk, melyekből levonhatnók az új viszonyokat. Csak inductive okoskodunk, s a körülünk tapasztalt jelenségekből általánosítunk; ez általánosítások empirikaiak, mint péld. Grimm törvénye, melynek oka maig ismeretlen, s mely csak a fonológiához tartozik; a legtávolabbi általánosságok pedig egy többet befoglaló tudományhoz a glottológiához tartoznak. De mind ezek két elv és nem törvény alá rendeltetnek: a kimondási ernyedésnek és a nyomatéknak (emphasis) vagy megkülönböztetve kiejtésre törekvésnek.

Érzik a nehézségeket, törekvésükben s kívánataikban tartózkodók azok, kik a tudományos nyomozások kellő közepében élnek, a mindenfelől összezejövő közlések, értesülések középpontjában. Menynyivel nehezebbek s kevésbé biztosak e tanulmányok nálunk, kik mindent második s nem tudom hányadik kézből veszünk s kiknek csak a végre is, hogy e dologgal megismerkedhessünk s benne megindulhassunk, több idegen nyelvet kell megtanulnunk.

De mind ez főképp az általános vagy széles értelemben összehasonlító nyelvészetről van mondva. Az árja nyelvek összehasonlító tanulmánya szűkebb körű. Ez ama nagy terjedtségű tudomány alap-tételeit elfogadja talán készen, másodkézből; azokra nézve önálló kutatásokat tenni nem akar, nem tartja hivatásának; csak egy közelebbi határig akar látni és eljutni: csak a történelem által rokonoknak bizonyított s a nyelvészek által ilyenekül igazolt népek csoportjára terjeszkedik. Azonban e kör nagy terjedtségét is tudhatja, ki az új-latin, germán, szláv és kivált kelta nyelvek között lévő rendkívüli eltéréseket sejtí. Csak rövid széttekintés után is láthatjuk, mily nehéz ezek közül csak egynek vagy kettőnek hang- és alaktörvényeit kiszámítani, s e miatt mily óvatossággal nyúlnak kitűnő tudósok is túl legszokottabb körök határain, péld. a görög-latin, vagy új-latin nyelvek körén, névszerént a szláv, ó-német, kelta s más nyelvekhez. Ilyesre sem lehet leendő nyelvtanítóinkat kötelezni, sőt általában és kivétel nélkül biztatni is. Tudományos társulatainknak, sőt némely külföldi szakférfiú nézete ellen, egyetemeinknek fontos kötelességéül tekintjük, hogy e szakot műveljék, terjeszszék, gyümölcsöztessék; de szélesebb körtől kívánni nem mernők, még jobb körülmények közt sem. Volt idő melyben az iskolák mindent akartak adni, a tanárok mindent akartak tenni, mindent vállaltak. Ma ez lehetetlen, ezerszer elmondott okok miatt. S aztán a jární indulót, vagy az erősödni kezdőt fokenként szokták terhelni, vagy gyorsabb menésre s akadályos pályán haladásra biztatni, erőltetni. Nekünk, épen biztos elő-mehetés érdekében szükséges, hogy erőinkkel gazdálkodjunk.

(Folytatása következik.)

Imre Sándor.

Egy felsőbb nő-iskola Amerikában.

(Vassar College.)

I.

Amerika nem csak a nagy kereskedés, nagy raktárak és fényes városok hazája, hanem egyszersmind a gazdagon javadalmazott iskolák és fényes iskola épületek termő-földje. Míg Németországon alig találunk egy-két fényes iskola-épületre; míg az európai népnevelés egyik legmelegebb fészében, Svájcban az egy Zürich dicsekszik oly iskola-épületekkel, melyekre az ember önkénytelenül rámondja, hogy palota-iskolák: az új világrészben mintha csak a földből bújjanak ki azok az elemi-, középiskolák és egyetemek, melyek együtt oly városban, mint pl. Baltimore várost alkotnak a városban. Avagy e most említett citynek (a bécsi kiállításra küldött kimutatása szerint) 119 iskolája és 578 tanítója nem vehető-e a legjóravalóbb kis városok számára? A boldog baltimoriak, iskoláik jelzésénél, kifogytak a nevezetes nevekből, s megnumerizálják azokat, mint némely német városban az utcákat, vagy mint a műkertész a díszvirágokat.

Az amerikai tudományos kertészetnek egyik legszebb ágját teszi kétségkívül a női közép- és felsőbb iskolák. Ebből a virágozó